

Habsburg seyyahlarının anlatımlarına göre İstanbul'un kaybolan bir diplomatik tesisi: Elçi Hanı*

The Elçi Hanı: Istanbul's lost diplomatic inn in the accounts of Habsburg travelers

Elif Kaya Ateş¹

Nazende Yılmaz²

Öz

Kutsal Roma İmparatorluğu (Habsburg Hanedanlığı) elçilerinin ve heyetindekilerin (XVI.-XVII. yüzyıllar) Osmanlı İmparatorluğu'nda barınmasına tahsis edilmiş olan Elçi Hanı, günümüze ulaşmamış yapılar arasındadır. Bu çalışmada yapının XVI. ve XVII. yüzyıllardaki görünümüne şahit olan ve çoğunluğu bu yapıda ikamet etmiş Habsburglu seyyahların Almanca kaleme aldıkları seyahatnameler incelenmek suretiyle, kaybolan bu diplomatik tesis hakkında yeni bilgilere ulaşmak amaçlanmaktadır. Günümüze kadar gelen tarihsel süreç ile gravürlerdeki durumu ve tarihi haritalardaki konumu da incelenmiştir. Seyahatnamelerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde, arazisinin Bizans ve Osmanlı dönemlerinde merkezi ve değerli bir konumda olduğu görülmektedir. Bulunduğu yerde Bizans döneminde bir kilise ya da manastır yapısı olduğuna dair anlatılar bulunmaktadır. Osmanlı döneminde ise harap halde olan bu avlulu yapının yerine Atık Ali Paşa Külüyesi'ne dâhil bir han olarak inşa edilen yapının sonradan Elçi Hanı olarak işlevlendirildiği kuvvetle muhtemeldir. Elçi Hanı'nın kullanıldığı süreçte yapısal özelliklerinin az değişikliğe uğramış ve Osmanlı'nın en güçlü döneminde kritik bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elçi Hanı, kültürel miras, Alman ve Avusturyalı seyyahlar, seyahatname, İstanbul.

Abstract

The Elçi Hanı, a building allocated for the accommodation of ambassadors of the Holy Roman Empire (Habsburg dynasty) and members of their retinues in the Ottoman Empire during the sixteenth and seventeenth centuries, is among the structures that have not survived to the present day. This study aims to provide new insights into this lost diplomatic building through an examination of German-language travel accounts written by Habsburg travellers, most of whom resided in the structure and witnessed its appearance firsthand during the sixteenth and seventeenth centuries. The study also considers the building's historical trajectory, its depiction in engravings, and its location on historical maps. The evidence drawn from these travel accounts suggests that the site occupied a central and valuable position in both the Byzantine and Ottoman periods. Some accounts indicate that a church or monastic structure once stood there in the Byzantine era. For the Ottoman period, it appears highly likely that the building was originally constructed as a khan within the Atık Ali Pasha Complex on the site of this ruined courtyard structure and was later assigned the function of the Elçi Hanı. The findings further indicate that, throughout its use as the Elçi Hanı, the building underwent only limited architectural change and fulfilled a critical function during the height of Ottoman power.

Keywords: Elçi Han (Ambassador Inn), cultural heritage, German and Austrian travelers, travelogue, Istanbul.

¹ PhD. Independent Researcher İstanbul, Türkiye

² Asst. Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
Faculty of Art, Design and Architecture Department of Interior Architecture İstanbul, Türkiye

Corresponding Author:

Elif Kaya Ateş

Citation:

Kaya-Ateş, E. & Yılmaz, N. (2026). Habsburg seyyahlarının anlatımlarına göre İstanbul'un kaybolan bir diplomatik tesisi: Elçi Hanı. *IDEALKENT*, 51, e1769956.
<https://doi.org/10.31198/idealkent.1769956>

Open Access Statement:

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). This license permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original author(s) and the source are properly credited. The original publication in *IDEALKENT* must be cited in accordance with accepted academic practice.

Review Note:

Evaluated by Double-Blind Peer Review

Ethics Reporting:

To report potential ethical concerns, contact:
bilgi@idealkentdergisi.com

Similarity screening was conducted via intihal.net.

* This article is derived from the doctoral dissertation completed by Kaya Ateş (2024) in the Department of Architecture at the Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Institute of Graduate Studies, under the supervision of Asst. Prof. Dr. Nazende Yılmaz.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Kutsal Roma İmparatorluğu (Habsburg Hanedanlığı) elçilerinin ve heyetindeki-lerin barınmasına tahsis edilmiş olan Elçi Hanı, İstanbul'un kaybolan mimari mirasları arasında kritik bir diplomatik tesistir. İstanbul'un tarihsel omurgası olan Divanyolu üzerinde, Çemberlitaş'ta merkezi bir konumda yer almasına rağmen, bu önemli yapı günümüze ulaşmamıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllardaki görünümü, yapısal özellikleri ve diplomatik işlevi hakkında bilgi edinmek için, bizzat Han'da ikamet etmiş Habsburglu seyyahların Almanca kaleme aldıkları seyahatnameler, en temel ve değerli kaynakları oluşturmaktadır.

Han, Çemberlitaş'ta bugünkü Yeniçeriler Caddesi'nde yer almakta olup, IV. yüzyıl başlarında aynı noktada bulunduğu bilinen Constantinus Forumu'nun kalıntıları üzerine oturmaktadır. Bizans döneminde Çemberlitaş, Forum'un odağında, imparatorluk törenlerinin ve resmî geçitlerin gerçekleştiği ana aks üzerinde konumlanmış anıtsal bir referans noktasıydı (Eyice, 2019, s.15). Bu tarihsel süreklilik, bölgenin Osmanlı döneminde de diplomatik ve idari yapılar için tercih edilen merkezi bir alan olarak önemini korumasına zemin hazırlamış ve hanın yer seçiminde belirleyici olmuştur. Atik Ali Paşa Külliyesi'nin bir unsuru olarak inşa edilen yapı, cami, türbe ve zaviye ile aynı külliye bütününe ait olmakla birlikte, bu yapı topluluğunu kesen yolun karşı tarafında Atik Ali Paşa Medresesi'nin bitişiğinde konumlanmaktaydı.

Günümüze ulaşamayan bu yapının bahsi geçen zamansal aralıktaki mimari yapısı, konumu ve kritik diplomatik işlevi, dönemin Habsburg seyyahlarının kaleme aldığı seyahatnameler, gravürler ve tarihi haritalar aracılığıyla ne ölçüde ve hangi detaylarla ortaya konabilir? Seyahatnameler, bu bağlamda, günümüze ulaşmamış anıtsal yapıları tanımak için önemli kaynaklardır. Hem yapıları bizzat görmüş seyyahların yazılı tarifleri hem beraberlerindeki ressamların ya da bizzat kendilerinin çizmiş oldukları gravürler ve haritalar, kaybolmuş eserler hakkında belirgin ayrıntılar vermektedir. Almanca yazılmış

seyahatnameler arasında da sanat ve mimarlık tarihi açısından yeterince incelenmemiş pek çok örnek bulunmaktadır.

Semavi Eyice'nin (1970) Elçi Hanı üzerine olan makalesinde XVI. yüzyıl Alman seyyahlarından Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin von Busbecq, Stephan Gerlach, Salomon Schweigger ve Reinhold Lubenau seyahatnamelerine yer vermiştir. Bu çalışmada ise zikredilen seyyahların yanı sıra Benedict Curipeschitz, Hans Jacob Breuning, Michael Heberer, Wenceslav Wratisslaw ve Adam Werner'in seyahatnameleri de ele alınarak toplamda on seyyahın aktardıkları bilgiler ayrıntılı analiz edilecektir. Batılı seyyahların çoğunluğu elçi heyeti ile İstanbul'a geldiklerinde, burada ikamet etmişler ve han hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Elçi Hanı'nın seyahatnamelerdeki ayrıntılarına geçmeden önce, günümüze kadar gelen tarihsel süreç değerlendirilecektir.

Tarihsel Süreçte Elçi Hanı

Karl Teply'nin bildirdiğine göre diğer elçiler (Venedik, Fransa ve İngiltere gibi) Galata ve Beyoğlu'nda ikamet etmiş ve geniş bir hareket özgürlüğünden faydalanmışlardır. Roma İmparatorluğu'nun elçileriyse XVII. yüzyıl ortalarına kadar tavuk pazarında kaleye benzeyen Elçi Hanı'nda ikamet etmek zorunda kalmışlardır (Teply, 1969, s. 257). Eyice'ye göre 1510-1511 tarihine doğru Atik Ali Paşa Camii ve Külliyesi'nin bir parçası olarak yapılmıştır. İnşaati biter bitmez Roma İmparatorluğu'na tahsis edilerek elçileri ve heyetlerine barınak olmuştur. Kaynaklara göre bu alanda handan önce 1509 senesinde vuku bulan depremde büyük hasar gören Atik Ali Paşa'nın konağı, daha eskisindeyse birtakım Bizans kalıntıları bulunduğu belirtilmektedir (Eyice, 2019, s. 15). Mimarisi, şehir tarihi ve siyasi rolü açısından tarihsel sürece bakıldığında, ilk olarak doğal afetlerin Elçi Hanı'nda büyük yıkımlara neden olduğu görülmektedir. İstanbul'da dönem dönem büyük tahribatlar yapan depremler, örneğin 1712, 1719, 1754, 1766 depremleri, yangınlar ve yeniçeri ayaklanmaları yaşanmıştır. Bunların sonucunda çok kez zarar görmüş, zamanla harap duruma gelmiştir.

İlk dikkat çeken yangın 1587’de meydana gelmiştir. Lubenau seyahatnamesinde, 23 Temmuz gece yarısından sonra çıkan bu büyük yangından bahsederken hanın durumu hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. 1587 yangını A.M. Schneider’in çalışmasında da yer bulmuştur (Schneider, 1941, s. 392). Lubenau, hanın karşısındaki Constantinus Sütunu’nun etrafında bulunan her şeyin, özellikle üç büyük kervansarayın yandığını belirtmektedir. Yanan kervansarayların bir özelliği içlerinde boya atölyelerinin olmasıdır. Lubenau’ya göre han bu yangının ortasında bir kale gibi kalırken 3000 ev yok olmuştur. İçinde sabun üretiminde kullanılmak üzere yağ olan ve yangının daha da büyümesine yol açan alandaki çok sayıda işlik de kaybolmuştur. Bunlardan başka pek çok değerli mal, bilhassa Çemberlitaş’ın çevresinde satılan selvi ağacından yapılmış eşyalar dahi kül olmuştur. Elçilik heyeti eczacısı Lubenau zararın çok büyük olduğunu, yangını söndürmek isteyenlerin binalara yaklaşmadığını, dolayısıyla yangına müdahale edilemediğini belirtmektedir. Nitekim binaların hepsi kurşunla kaplıdır ve kurşun ateşin sıcaklığından eriyip insanların üstüne akmaktadır. Handa yangını bizzat yaşayan Lubenau, duvarlarının iç tarafının ellerini bile değdiremeyecek kadar ısındığını aktarmaktadır. Kapılarını ve pencerelerini sıkıca kapattıklarını ve yapıyı korumaları için hemen çok sayıda yeniçerinin gönderildiğini belirtmektedir (Lubenau, 2012, s. 404-407).

Hanı etkileyen bir diğer önemli yangın 1652’de vuku bulmuştur. Ali Paşa İmareti civarındaki Esir Hanı’nda çıkan yangın, şiddetli rüzgâr yüzünden tavuk pazarı ve bedesten etrafına yayılmıştır. Gürcü Paşa Sarayı, Valide Hamamı, Elçi Hanı, Mahmutpaşa Çarşısı ve Mercan Camii etrafı yanıp yangın bu taraftan Eski Saray ve Bayezid Camii duvarlarına dayanmıştır (Cezar, 1963, s. 336). 24 Temmuz 1660’ta çıkan diğer bir yangın ise İstanbul’un görüldüğü yangınların en korkuncu olarak kayıtlara geçmiştir. Üç gün süren bu afette han, bir kere daha harap duruma gelmiştir (Eyice, 1970, s. 110; Müller-Wiener, 2001, s. 344).

Naima tarihine göre 1648’de Galata Sarayı acemi oğlanları isyan ederek hanı işgal etmişlerdir (Naima, 1866, s. 356). 1656-1657’deyse İstanbul’a

ulufe almak üzere gelen Kapıkulu Sipahileri, Atmeydanı Hanı ve Elçi Hanı’nı işgal ederek buralara yerleşmişler, bir süre sonra da çıkarılmışlardır (Naima, 1866, s. 257). Bu anlatı, XVII. yüzyıl ortalarında hanın eski önemini kaybettiğini düşündürmektedir (Eyice, 1970, s. 109; Müller-Wiener, 2001, s. 344). Hammer, 1644’e kadar elçilere mahsus olduğunu kaydederken (Hammer, 1836, s. 391) aynı hususu Mordtmann da tekrarlamıştır (Mordtmann, 1913, s. 872). Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde 1646’dan itibaren elçilerin Galata’da kalmaları kararlaştırılmış, Hammer’e dayanarak Müller-Wiener, Elçi Hanı’nın vergi yükümlüsü ülkelerin (Eflak, Boğdan vb.) elçilerine tahsis edildiği bilgisini vermektedir (Müller-Wiener, 2001, s. 344).

İstanbul’da büyük tahribat yapan ve Atik Ali Paşa Camii’ne de zarar veren 1766 depreminde hanın harap olduğu ve kısmen yıkıldığı tahmin edilmektedir (Eyice, 1970, s. 112). Son olarak en büyük zararı, tarihe Hoca Paşa Yangını olarak geçen 1865 yılındaki afette görmüştür. 19 saat süren yangında, 7-8 bin ev, 14 cami, 7 hamam, 2 saray, 20 konak, 12 mahalle, değerli antika ve el yazmaları koleksiyonuyla Rifat Paşa Konağı, İran elçisi ve Mekke şerifinin konakladığı kışlık saray ile Elçi Hanı kül olmuştur (Schneider, 1941, s. 400). Hammer’e göre XIX. yüzyıl başlarında Elçi Hanı artık Tatar Hanı olmuş ve posta tatarlarına barınak yapılmıştır (Hammer, 1822, s. 597). Şekip Eskin ise Sultan I. Abdülhamid devrinde (1771-1789) Tataran Ocağı’nın kurulduğunu ve bir fermanla hanın bu ocağa verildiğini kaydetmektedir (Eskin, 1942, s. 16). 1830’lu yıllarda İstanbul’da bulunan Robert Walsh, hanın artık dar, kasvetli ve pis bir harabe hâlinde olduğunu bildirmektedir (Walsh, 1838, s. 351).

William James Joseph Spry 1865’teki büyük yangınla yok olan ve estetik şaheserin, yani Elçi Hanı’nın tahrip olduğu Çemberlitaş çevresinin bazı yerlerinde sıvalı modern tuğla evlerin yükselmeye başladığını yazmaktadır. Bu bölgeyi tarif ederken handan sarmaşıklarla kaplı, ayrılmış taşları arasında incir ve zeytin ağaçları fışkıran, resmi çizilecek kadar güzellikte olan bir harabe olarak bahsederken, devasa kemerleri yosun, yabancı otlar ve dağınık çalılar ile sarılmış olarak durmaktadır (Spry, 1895, s. 119-120).

Mülkiyetinin II. Abdülhamid döneminde saray teşkilatında serkarin görevini yürüten ve matbaacı lakabıyla tanınan Hakkakzade Osman Bey'e devredildiği anlaşılmaktadır. Başmabeyinci olarak 1882'de görevlendirilen Osman Bey, yapının mevcut kalıntılarını 1880-1883 yılları arasında tamamen ortadan kaldırmış ve Sultan'ın talimatı doğrultusunda Matbaa-i Osmaniye olarak bilinen yeni ve kapsamlı bir bina inşa ettirmiştir (Eyice, 1970, s. 113; Kuran, 2023, s. 19). Kuran (2023, s. 24), Matbaa-i Osmaniye'nin giriş cephesinde Almanca, Fransızca ve Türkçe olarak adının yer aldığı bir afiş bulunduğu, bu afişte 1878'de kurulduğu ve Çemberlitaş'taki söz konusu dikdörtgen planlı yapıya 1884'te taşındığı bilgisini verir (Şekil 1).

Şekil 1. Atik Ali Paşa Camii'nin minaresinden sağ tarafta eski Elçi Hani arazisi üzerinde Matbaa-i Osmaniye'nin kurulduğu bina, İstanbul kartpostalı 1910 (Kuran, 2023).

Osman Bey'in kızı Matbaa-i Osmaniye'yi Nisan 1932'de Darüşşafaka İdaresi'ne devrederek bağışta bulunmuştur (Altun, 2020, s. 96). Bir süre iş hanı ve sinema (Çemberlitaş Sineması) olarak kullanılmış, 1965'te tamamen yıktırılmıştır. 1963-1964 yıllarında hanın bulunduğu arazide yapılan Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında lahitler içinde iskelet kalıntıları çıkarılarak, Bizans devrine ait duvarlarla kemer ve tonoz kalıntıları da bulunmuştur (Eyice, 2019, s. 17). Matbaa yerine 1966'da Darüşşafaka Sitesi yapılarak bu siteye "Darüşşafaka Çemberlitaş Osmanbey Sitesi" adı verilmiştir (Altun, 2020, s. 160).

Gravürler ve Tarihi Haritalarda Elçi Hani

Burada konaklayanlar arasında yer alan ressamalar, hanın resimlerini yapmalarının yanında, pencerelelerinden gördükleri XVI-XVII. yüzyıllardaki şehir manzarasını resmetmelerile günümüze önemli vesikalar bırakmışlardır. Burada barınan ressamaların başında elçi Busbecq ile aynı yıllarda handa yaşayan Melchior Lorichs gelmektedir. Lorichs, hanın tam karşısında yer alan Atik Ali Paşa Külliyesi'ni rahatça incelemek ve resmini çizmek imkânını bulmuş ve Atik Ali Paşa Camii ile önündeki imaretin görünüşünü gösteren bir gravürü de bulunmaktadır. Hanın batı cephesine bakan pencerelerinden resmettiği İstanbul Panoraması, Lorichs'in en değerli eserlerinden biri kabul edilmektedir. Bu panoramasında, XVI. yüzyıl İstanbul evleri ile o dönem hâlâ sağlam olan Arkadios Sütunu'nun üst kısmı açıkça görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. İstanbul evleri ve Arkadios Sütunu, 1557 (De Busbecq, 2005)

Hana ait bazı vesikalardan burada bahsedilmelidir. Bunlardan XVI. yüzyıl sonuna ait renkli bir İstanbul panoramasında, Atik Ali Paşa Camii ile Çemberlitaş görünmekte ve hanın birkaç kubbesi fark edilmektedir (Şekil 3). Daha ayrıntılı resimleri de bulunmaktadır. Bunlardan dördü (Şekil 4, 5, 6 ve 7) Viyana'da Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8615) bulunmaktadır. Caddeye bakan cephesine ilişkin bilgiler, Codex Vindobonensis Nr. 8615'te yer alan dış görünüş çizimine dayanmaktadır (Kaynak URL 1). Çizimde, cadde boyunca sıralanan kemerli dükkânların önünde oturan kişiler ve bu birimlerin üstünü örten saçaklar görülür. Alt kat moloz, üst kat

ise kesme taştan inşa edilmiştir. Alt cephede mazgal biçimli menfezler yer alır. Tonozlu bir giriş kapısı ile üst katta avluya açılan sivri kemerli ve kubbeye örtülü galeriler dikkat çekmektedir. Üst kattaki tüm odalar bacalıdır; dışa bakan pencereler kemerli ve demir parmaklıklıdır (Şekil 4).

İç avlusuna ait ikinci çizim, yapıyı Atik Ali Paşa Camii ve Çemberlitaş yönünden göstermektedir (Kaynak URL 1). Taş döşeli avlunun merkezinde çıkırcıklı bir kuyu yer almakta; çevrede gelişigüzel dikilmiş birkaç ağaç ile dolaşan hayvanlar görülmektedir. Avluda muhtemelen mutfak işlevi gören iki baraka bulunmaktadır; bunlardan biri uzun bir bacaya sahiptir. Alt kattaki ahır girişleri arkad şeklinde çizilmiştir. Cadde cephesindeki ana giriş aksının dışında, yanda konumlandığı anlaşılmaktadır. Üst kat taş payeli ve taş kemerli revaklardan oluşur; paye aralarında korkuluklar yer alır. Cadde cephesinde diğerlerinden daha büyük bir kubbe görülmektedir (Şekil 5). Caddeye bakan cephesini ve iç avluya ilişkisini gösteren diğer iki çizim de Codex Vindobonensis Nr. 8615'te kayıtlıdır (Kaynak URL 1). Bu çizimler, hanın cadde doğrultusundaki mimari düzenini, avlunun yerleşimini ve kat organizasyonunu daha ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır (Şekil 6 ve 7).

Şekil 3. Galata'dan genel görünüm ve Elçi Hanı (Codex Vindobonensis, Nr. 8626) (Kaynak URL 2)

1588-1592 yılları arasında elçi B. Pezzen Heinrich Hendrofski'nin elçilik heyetinde olan Polonyalı ressamın yaptığı resim albümünde yer alan ve günümüzde Viyana Millî Kütüphanesi'nde (Österreichische National Bibliothek, cod. 8626) bulunan başka bir resimdeyse, hanın önünde cereyan eden

bir bayram eğlencesi tasvir edilmektedir. Bu resimden mimarisi hakkında bilgi edinmek mümkün olmasa da resmin sağ kısmını kaplayan revaklı ve kubbeli binanın hanın cephesi ve dükkânları olması ihtimal dâhilindedir. Çemberlitaş'a yönelik cephesinde bir büyük kubbe görülmektedir. Cami tarafında sonradan yıkılmış bir imaret olduğu da bilindiğinden kubbenin imarete ait olma ihtimali de bulunmaktadır (Şekil 8).

Şekil 4. Elçi Hanı'nın dış görünüşünü gösteren resim (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (Kaynak URL 1).

Şekil 5. Atik Ali Paşa Camii ve Çemberlitaş ile birlikte Elçi Hanı'nın iç avlusu (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (Kaynak URL 1).

Şekil 6. Caddeye bakan cepheden Elçi Hanı'nın iç avlusunun görünüşü (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (Kaynak: URL 1).

Şekil 7. Caddeye bakan cepheden Elçi Hanı'nın iç avlusunun görünüşü- kara kalem (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (Kaynak: URL 1)

Yıkılmadan kısa süre öncesine ait harap durumunu gösteren Kırım Şapeli papazı C. G. Curtis tarafından 1876'da çizilmiş iki resim bulunmaktadır (Curtis, 1891). İlki sadece revaklardan bir parçayı ve arkasında Çemberlitaş'ı tasvir eder (Şekil 9). Diğeri ise daha ayrıntılıdır, han oldukça harap durumda, kısmen duvarları yıkılmış ve kubbelerini otlar kaplamış vaziyettedir.

Arka planda Marmara denizi, hatta adalar görülmektedir. Ana caddeye paralel olan ön cephesinin yıkıldığı anlaşılmaktadır. Ana cadde tarafının solda kalan kısmında, yıkıntılar içinde yukarı çıkışı sağlayan merdiven görülmektedir.

Şekil 8. Bayram eğlencesi ve Elçi Hanı (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (Kaynak URL 1)

Bu resme göre, 1876'da ön cephe neredeyse tamamen yıkılmış haldedir. Solda hanın üst katta yer alan arkadlı galerisi görülmektedir, sağ taraftaysa ayakta duran dış duvarda pencereler dikkat çeker (Şekil 10).

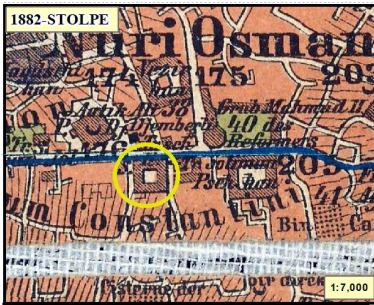

Şekil 9. Elçi Hanı harabesi ve Çemberlitaş, 1876. (Curtis, 1891).

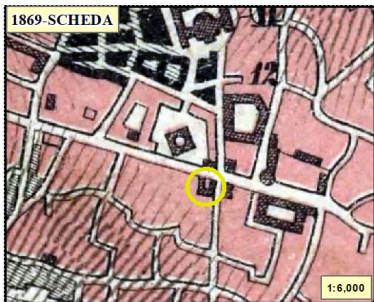

Şekil 10. Elçi Hanı'nın kalıntıları, 1876. (Curtis, 1891).

Tarihî haritalardan konumu ve kütlesiyle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Bazı eski İstanbul plan ve haritalarında da şematik olarak belirtilmiştir. Bunlardan biri C. Stolpe'ye ait ve 1866'da (1882 basım yılı) çizilen İstanbul planıdır, hanın kare kütlesi ve avlusu gösterilmiştir (Şekil 11). 1869 yılı J. R. von Scheda'ya ait İstanbul planında da kare kütlesi ve avlusuyla gösterilmiştir (Şekil 12). Günümüzdeki konumunu, tarihî haritalardaki yerini ve mevcut alanın durumunu gösteren bilgi paftası, güncel hava fotoğrafının tarihî katmanlarla karşılaştırılmasına olanak tanımakta ve konumunun zaman içindeki değişimini ortaya koymaktadır (Şekil 13). Öte yandan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1875-1882 yıllarına ait İstanbul haritasında han artık ortadan kalkmış olduğundan gösterilmemiştir. Onun yerine Matbaa-i Osmaniye işaretlenmiştir (Şekil 14).

Şekil 11. 1882-Stolpe haritasında Elçi Hanı (Kaynak:URL 3).

Şekil 12. 1869 Scheda haritasında Elçi Hanı (Kaynak: URL 4)

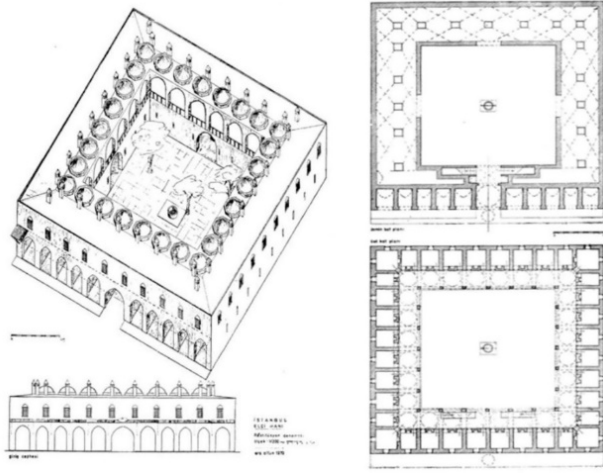

Şekil 13. Günümüze ulaşmamış yapılar bilgi paftası: Elçi Hanı (İBB Kurumsal CBS Web Uygulaması'ndan elde edilen veriler kullanılarak ArcMap programında yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 14. 1875-1882 Ekrem Hakkı Ayverdi haritası, Pafta B/3-Matbaa-i Osmaniye. (Ayverdi, 1958).

Eyice'ye göre, üzerine inşa edildiği yapı adası bugüne kadar biçim ve ölçülerini değiştirmeden kalmış ve hanın üç tarafından sokaklarla sınırlanmak suretiyle adanın ön kısmını kaplamıştır. Dolayısıyla yapı adasının Divanyolu üzerindeki (Yeniçeriler caddesi üzerindeki) cephesinin ölçüsünün, yan cephelerin ölçüleriyle aynı olduğu tahmin edilebilir. Bu doğrultuda planını ve tam ölçülerini bulmak pek mümkün görünmese de ana hatları çıkartılabilir. Ara Altun da bu kapsamda eldeki verilere dayanarak plan önerisinde bulunmuştur (Şekil 15) (Eyice, 1970, s. 127-128).

Şekil 15. Elçi Hanı'nın plan önerisi. Altun'un çizimi, Eyice'nin "Elçi Hanı" başlıklı makalesinde yayımlanmıştır (Eyice, 1970)

Atik Ali Paşa Külliyesi'ne bağlı bir han olarak XVI. yüzyıl başında inşa edildiği düşünülen bu yapının öncesinde Atik Ali Paşa'nın konağı, bunun öncesinde ise Bizans dinî yapısı olduğuna dair işaretler olduğu bilinmektedir. Bu durumda yapının ilk yapılışı han olarak işlev görmek amacıyla değildir, mevcut avlulu bir Bizans yapısının temelleri üzerinde önce konak sonra da han olarak inşa edilmiş, sonradan ise Elçi Hanı'na dönüştürülmüş bir yapıdır. Altun'un plan önerisi bu bağlamda değerlendirildiğinde bazı özelliklerinin İstanbul'da yer alan han, kervansaray ve tabhane yapılarından ayrılması doğal kabul edilebilir. XVI. yüzyılda, bilhassa Mimar Sinan ekolü yapılarında kervansaraylar külliyenin bir parçası olarak plan ve detaylarda biçimsel bir şablona oturmaktadır (Cantay, 1988). Elçi Hanı'nda sabit olarak tasarlanmış bir mutfak ve mescit gibi bölümleri göremeyiz. Seyyahların çizimlerinden anladığımız kadarıyla külliye de görmeye alışık olduğumuz ana cepheye sıralanmış dükkanlar bulunmaktadır. Altun'un planında bu ilave kısım olmadan yapının arkadlı cephesi görülmektedir. Girişin kontrollü olduğu bilinen tek ana cepheden genişçe kemerli, merkezi bir kapıdan sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemin bir kervansarayı olsaydı, dört cephede, dört yöne açılan kapılar olması, etrafındaki diğer külliye yapıları ile ilişki içinde olması beklenebilirdi (Cantay, 1988).

Değerlendirmeye Alınan Alman Seyyahlar ve Elçi Hanı

Makale kapsamında yer alan Alman seyyahların (tablo 1) yaşadığı coğrafyadaki siyasi durumu öncelikle belirtmek gerekir. Bazıları imparatorluk elçisi (Curipeschitz ve Busbecq), bazıları elçilik heyetinde görevli (Dernschwam, Gerlach, Schweigger, Lubenau, Wratislaw, Werner), bazıları ise seyahati sırasında İstanbul'a yolu düşen (Breüning) ya da Osmanlı Devleti'ne esir düşen ve özgürlüğüne kavuşunca İstanbul'u gezme fırsatı bulan (Heberer) seyyahların ortak özelliği, Roma İmparatorluğu vatan-daşı olmalarıdır. İmparatorluk (962-1806), XV. yüzyıldan itibaren Avusturya Habsburg Hanedanı (1415-1806) tarafından yönetilmiştir. İmparatorluğa Alman tabirinin de (Deutsche Nation/Alman Milliyeti) eklendiği belirtilmelidir. 'Deutsche Nation' (Alman Milleti) ibaresi, XV. yüzyılın sonlarında belgelerde görülmeye başlanmış ve **1512 Köln İmparatorluk Diyeti'nde** resmî adın parçası hâline getirilmiştir (Whaley, 2012; Wilson, 2016). Deutschland/Almanya terimi Avusturya'yı da içine almaktaydı. Bu makalede Alman tabiri geçtiğinde Habsburg'lu, Türk denildiğinde ise Müslüman Osmanlı olduğu anlaşılmalıdır.

Tablo 1. Alman seyyahlar ve İstanbul'da bulundukları yıllar

Alman Seyyahlar	İstanbul'da Bulunduğu Yıl
Benedict CURIPESCHITZ (d.1490-ö.?)	1530
Hans DERNSCHWAM (d.1494-ö.1568)	1553-1555
Ogier Ghiselin von BUSBECK (d.1522-ö.1592)	1555-1562
Stephan GERLACH (d.1546-ö.1612)	1573-1578
Salomon SCHWEIGGER (d.1551-ö.1622)	1578-1581
Hans Jacob BREUNING (d.1552-ö.1616)	1579
Michael HEBERER (d.1560-ö.1623)	1585-1588
Reinhold LUBENAU (d.1556-ö.1631)	1587-1588
Wenceslav WRATISLAW (d.?-ö.?)	1591
Adam WERNER (d.1590-ö.1617)	1616

Seyyahların tasvirleri İstanbul'da bulundukları yılların kronolojisine göre belirtilmiştir. Sırasıyla, 17 Ekim 1530 Pazartesi günü Küçükçekmece'den yola çıkarak padişahın gönderdiği saray heyetiyle İstanbul'da kalacağı hana ulaşan Benedict Curipeschitz ya da Benedikt Kuripeşiç, gelir gelmez saatlerce handa kilitli kaldıklarını ve onları görmek isteyenlerin içeriye alınmadığını aktarmaktadır. Curipeschitz'in seyahatnamesinde "kervasoria" olarak

belirttiği ve hakkında başka bir bilgi bulunmayan konakladıkları yeri Elçi Hanı olarak değerlendirmek mümkündür. 1530'lu yıllarda İmparatorluğa ait heyetin bu handa ikamet etme zorunluluğu bu görüşü desteklemektedir (Curipeschitz, 1910, s. 57; Curipeschitz, 1977, s. 43).

Curipeschitz'in seyahat günlüğünde yer verdiği toplam on gravür arasında yer alan bir gravürde, zemin ve üzerinde üç kat yükseklikte taş bir yapı tasvir edilmektedir (Şekil 16). Kervansaray (*kervasoria*) olarak gösterilen yapının arkasında yüksek bir kule dikkat çeker. Galata Kulesi olduğunu düşündüren yapıda insanlardan birinin ezan okuduğu izleminin verilmiş olması kule ile ilgili farklı yorumlara sebep olmuştur. Ancak bu gravür, diğer seyyahların konakladıkları ve birebir temaşa ettikleri tasvirler ile Schweigge'ın çizimleri arasında da bulunan gravürlere hiç benzememektedir. Bu anlamda seyyahların hakkında vermiş oldukları detaylı bilgilerle diğer kaynaklardan elde edilen veriler beraber değerlendirildiğinde şu sonuçlar çıkmaktadır:

Şekil 16. Elçi Hanı “kervasoria” (Neweklowsky, 1997).

Seyyahlar genel olarak okuyucuyu görsel yönden de bilgilendirmeye çalışarak gravürlere yer vermişlerdir. Bu gravürlerin mevcut görüntülerden mi, yoksa ilk eskizlerden mi seyahatnameye aktarıldığı bazıları için meçhuldür. Örneğin Curipeschitz yayınladığı gravürlerle ilgili bilgi vermezken, Schweigge İstanbul'dayken gravürleri bizzat hazırladığını söy-

lemektedir. Memleketlerine döndükten sonra hatıralarını kaleme alan seyyahlar, çizimleri de sonradan eklemiş olabilirler. Bu anlamda Curipeschitz'in çizimi gerçeğinden oldukça farklı bir mimari aksettirdiği için ya hayal ürünüdür ya da İstanbul'daki veya Galata'daki başka bir kervansaray söz konusudur.

I. Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyetiyle 1553-1555 yıllarında gelen Hans Dernschwam (d.1494-ö.1568), 25 Ağustos 1553'te İstanbul'a vardıklarını, şehir girişindeki sağ tarafta uzun bir sokakta sade görünümlü bir kervansaraya yerleştiklerini, 8 Eylül'de burayı terk ederek Tavuk Pazarı'nda Dikilitaş denilen yüksek bir sütunun karşısındaki başka bir yere taşındıklarını yazar (Dernschwam, 1992, s. 53). Kervansaray olarak bahsedilen bina Elçi Hanı'dır. Ali Paşa Camii'nin hemen yakınında bulunan handan sabah namazında hocanın okuduğu ezan ve yaptığı duanın duyulduğundan da bahsedilmektedir (Dernschwam, 1992, s. 165).

Dernschwam, konakladıkları hanın yerinde elli yıl önce güzel bir Rum kilisesi bulunduğunu, Ali Paşa'nın bunu temelden yıktırıp yerine bir kervansaray ile karşısına cami (Atik Ali Paşa Camii) yaptırdığını ve kervansarayı vakıf olarak camiye bağışladığını aktarır (Dernschwam, 1992, s. 58 ve 63). Yaklaşık otuz iki yıl sonra handa konaklayan Lubenau (1587-1588) ise Rumlardan edindiği bilgiye göre hanın eskiden Aziz İoannes Manastırı olduğunu belirtmektedir (Lubenau, 2012, s. 168). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, bir Rum kilisesi ya da manastır yapısı yıktırılarak, belki bazı temel taşları üzerinden bir kervansaray inşa edildiği söylenebilir. Gravürler, bir manastır mimarisinden çok XVI. yüzyıl Osmanlı kervansaray mimarisinin özelliklerini göstermektedir.

Lubenau seyahat notlarının devamında hanın tam ortasında olması gereken kilisenin yerinde bulunmadığını, üstü kubbeli, revaklı geçitlerinse hâlâ mevcut olduğunu belirtmektedir. Hatta kiliseye ait olduğunu belirttiği bu kalıntıları gördüğünü vurgulamaktadır. Revaklı geçitlerin bir bölümü elçilik mensupları tarafından şarap mahzeni, bir bölümü de at ahırları olarak kullanılmaktadır (Lubenau, 2012, s. 236). Dernschwam da ahırlarda kiliseden kalma eski kemerler gördüğünü belirtmektedir

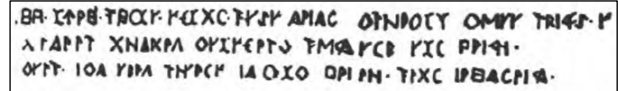
(Dernschwam, 1992, s. 197). Bu anlamda Dernschwam ve Lubenau alt kattaki ahırları, kilisenin galerileri olarak değerlendirmişlerdir.

Seyyahların bu ifadeleriyle ilgili, Müller-Wiener yapının altındaki kısmen kubbeli odaların Constantin Forumu'nun dükkânlarından kalmış olabileceğini söylemektedir (Müller-Wiener, 2001, s. 344). Eyice ise birçok seyyahın alt kattaki mahzenlerin eski binaların kalıntıları olabileceğini zannettiklerini belirtmektedir (Eyice, 1970, s. 124). Daha önce zikredildiği üzere 1963-1964 yıllarında hanın bulunduğu arazide yapılan Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında, Bizans devrine ait duvarlarla kemer ve tonoz kalıntılarının bulunması, handan önce Bizans yapısı bulunduğu tezini güçlendirmektedir.

Her şeyi azami dikkatle anlatan Dernschwam, hanın mimarisi hakkında oldukça detaylı bilgiler sunmaktadır. Ona göre han dörtgen bir yapı olup ortasında her bir kenarı elli adım uzunluğunda bir avlu vardır. Avlunun ortasında ise suyu az olan ve içilme-yen bir kuyu mevcuttur. Avluya dışarıdan yüklü arabaların geçebileceği kadar yüksek ve geniş üç kapıdan girilebilir. Alt katta dörtgen şeklinde bir ahır bulunmaktadır. Sokak tarafına bakan penceresi yoktur ancak avluya bakan kısmında 20 cm genişlikte otuz mazgal penceresi yer almaktadır. Ahırın ortasında altı kalın paye, tuğladan yapılmış 7 tonozu taşımaktadır. Giriş dehlizinde sağlı sollu 21 basamaklı iki merdiven vardır. Her basamak 8 ayak genişliğindedir. Sokaktan avluya kadar binanın derinliği 31 adımdır (yaklaşık 23 m). Galerinin her kenarı kırk sekiz adım uzunluğunda olup çepeçevre 192 adımdır. Yaz aylarında oturmak ve yatmak için kullanılan, galeride revak payeleri dibinde 9 ayak genişlikte ve 44 adım uzunluğunda sahanlık bulunmaktadır. Birbirinden 12 ayak aralıklı 22 kareye yakın paye avluyu çevreler. Payeler üzerinde her cephede 6 kemer atılmıştır ki toplam kemer sayısı 24'tür. Bu payeler gerideki duvarlara 7 (toplam 28) kuvvetli kemerle bağlanmıştır, aralarına 3 parmak kalınlığında demir gergiler konmuştur. Revaklarda meydana gelen bölümler kurşun kaplı 28 kubbe ile örtülmüştür. Bu revakın etrafında, 4 kenarda da 42 adet küçük hücre inşa edilmiştir. Hücrelerin her biri 16 ayak en ve boyundadır. Her hücrede tuğla ile örülmüş küçük bir ocak vardır. Hücrelerin hepsi de kapkara isli

ve sıvasızdır. Zeminleri tuğla döşeli, biri revaka, diğeri dışarı açılan 2 pencereye sahiptir. Pencerele- rin hepsi taştan yapılmış, demir parmaklıklar ile örülmüş ve tahta kepenkleri vardır. Revaktan ışık alan pencereler ise kepenksizdir, hiçbirinde cam yoktur. Kapıların ahşap olduğunu, düz olan çatının kiremitle örtülü olduğunu ve mutfağın bulunmadığını belirtir. Cadde tarafına bakan cephede, kapının iki yanında kurşun kaplı bir saçak ile örtülü 10 dükkân vardır. Bu saçakların genişliği üç kulaçtır -yaklaşık 6 m- (Dernschwam, 1992, s. 60-62, 64).

Bu tasvirde ilk dikkat çeken, yapının büyüklüğünün ve ölçüsünün tahayyül edilebilmesi için ayak uzunluğuyla ifade edilmesidir. Diğer husus ise handa mutfak olmayışıdır. Uzun ikamet süresinde veya kalabalık heyetle kaldıklarında yemeklerini nasıl yaptıkları ya da nereden temin ettikleri merak uyandırmaktadır. Bu konuda herhangi bir bilgi vermeyen seyyah, mutfağın olmadığını belirtmekle yetinmiştir. Ancak Dernschwam'dan sonra handa ikamet edenlerin aktardıklarına göre sonradan eklenmiş olabilecek bir mutfağın varlığı söz konusudur. Hatta bazı tasvirlerden (Şekil 5 ve 7), avludaki müstakil tek katlı ve bacası olan yapının mutfak olabileceği düşünülebilir.

Şekil 17. Elçi Hanı duvarında bulunan kitabe (Dernschwam, 1992)

Dernschwam hanı tasvir etmekle kalmayarak tarihî olaylarla ilgili iki önemli bilgi de vermiştir. Bunlardan birincisi, Macaristan birliği başkomutanı Katzianer'in uğradığı yenilgiden sonra 6 bin veya daha fazla esirin bu handa muhafaza edildiğidir. Hatta hanın duvarlarında bu esirlerin çizdikleri işaretleri ve haç resimlerini görmüştür (Dernschwam, 1992, s. 63). Ancak esir sayısını mübalağa etmiş olmalıdır. İkinci gözlemi hanın tarihi yönünden daha değerlidir. Ahırda duvara gömülü ve bozulmadan kalmış bir mermer parçasının yüzünde bir yazı gördüğünü belirtmektedir ki bu mermer taştan kopya ettiği yazıyı da yayınlamıştır (Dernschwam, 1992, s. 63) (Şekil 17). Eyice'nin aktardığına göre kitabenin tercümesi

şu şekildedir: “Bin beş yüz on beş yılında bunu yazdılar. Kral Laslo’nun beş elçisini burada beklettiler. Bilayi Barlabaş iki yıl burada idi... Hükümdar, Kedeyi Se’kel Tamaş bunu yazdı. Hükümdar Selim Bey buraya (onu) yüz at ile koydurdu” (Eyice, 1970, s. 103).

Bu kitabe, ne yazık ki kaybolup gitmiştir. Kitabeyi Türkçe olarak da tanıtan Hüseyin Namık Orkun, yazıtın Macarların bir boyu olup birçok unsur bakımından Türklerle oldukça benzerlikler gösteren Sekeller’e ait ve Göktürk yazısının bir türü olan Sekel yazısı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda tarihî bir olayı da izah eden yazıtta, Bilayi Barlabaş (Belaylı Barnaba) Macar kralı Ulasko tarafından II. Beyazıt’a elçi olarak gönderilmiştir. Ne var ki İstanbul’a ulaştığında tahtta Yavuz Sultan Selim’i (1512-1520) bulmuştur. Yazıtta Yavuz’un adının Selim Beğ diye yazılması dikkat çekmektedir. Sultan Selim, elçileri bir süre burada kapalı tutmuş, sonra da bütün seferlerine iştirak ettirmesinin ardından 1519 yılında geri göndermiştir (Orkun, 1994, s. 285-286).

İmparatorluğun İstanbul’daki büyükelçisi olarak 1555-1562 tarihleri arasında İstanbul’da bulunan ve handa uzun bir müddet yaşayan (yedi yıl) Ogier Ghiselin von Busbeck veya Busbecq (d.1522-ö.1592) meşhur mektuplarında handan bahsetmiş, bir hapishaneye benzettiği mimarisi hakkında detaylı bilgi vermiştir. İstanbul’un en kalabalık ve yüksek yerinde olduğunu belirten Busbecq, arka pencerelerinin uzaktan güzel bir deniz manzarasına hâkimiyetini, hatta suda oynayan yunusları ve balıkçıları seyredecek kadar da yakın bir konumda olduğunu vurgulamaktadır. Rüzgârlara açık olması sebebiyle sağlıklı bir ikametgâh kabul edilmektedir. Pencereleri demir parmaklıklarla kapatılmış, ahşap kepenklerle tamamen örtülmüştür. Bu durum da hem manzaraya hem taze havadan istifadeye mâni olmaktadır. Bina tam bir kare biçimindedir, ortasında geniş ve büyük bir avluyla kuyu bulunmaktadır. Sadece üst katında oturulmakta olup önünde revaklı bir geçit vardır, çepeçevre devam etmektedir. Pek çok küçük, aynı boyda, bir manastırın hücreleri gibi odalar bulunmaktadır. Cephesi saraya doğru uzanan yola bakmaktadır (Busbecq, 2005, s. 105).

Sultan’ın hemen her Cuma camiye giderken hanın önünden geçtiğini, böylece Sultan’ı pencerelerden sık sık görme imkânı bulunduğunu belirtmektedir. Binanın alt katında atlar için ahır bulunmaktadır; tamamı kemerler üzerine kurulmuş olup dışı da yanına karşı kurşun levhalarla kaplanmıştır. Diğer taraftan hanın birçok bakımdan rahat olduğunu belirterek, pek çok kusuru olduğunu da aktarmaktadır. Ona göre gereksiz bir şey yoktur, her şey zaruri ihtiyaçları temin için yapılmıştır. Hatta keyif ve zarfet hiç düşünülmemiştir, güzelliği yahut yeniliğiyle insanın dikkatini çekecek hiçbir şey bulunmamaktadır: Ne bir yeşillik ne ağaç ne de çalı. Üstelik gelincik, yılan, kertenkele ve akrep gibi türlü türlü yaratıklar olduğunu belirterek, bu sakinlerle yaşadıkları olayları esprili bir dille aktarmaktadır (Busbecq, 2005, s. 106). Mimarisini Dernschwam kadar ayrıntılı tasvir etmese de özelliklerini, konumunu, içindeki yaşamı, hatta sürüngenler ile yaşadıkları olayları mizahi bir dille anlatmıştır. Handaki yaşamdan memnun olmadığını ifade ederek, elçi heyeti yeniciler tarafından sıkı bir gözlem altında tutulduğu için hapis hayatı benzetmesinde bulunmaktadır.

Busbecq’in tasvirinde bazı ifadeler dikkat çekmektedir. Bunlardan biri arka penceresinden şehir manzarasını seyredebilmesi, hatta Cuma selamlığına giden padişahı ve alayını caddeye bakan pencerelerden görebilmesidir. Diğer taraftan pencerelerin demir parmaklıklar ve ahşap kepenklerle tamamen kapatıldığını ve manzarayı görmeyi engellediğini vurgulamaktadır. Bunlar her ne kadar birbirinden tezat ifadeler olsa da buradan, belli durumlarda pencerelerdeki kepenklerin açıldığı, ancak genel kaideye göre kapalı tutulduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi düşünüldüğünde ilk akla gelen amaç, sıkı bir gözetim altında tutulan ve zaman zaman kapıları kilitlenerek içeriye hapsedilen elçilik heyetinin dışarı ile irtibatını kesmektir. Busbecq “Bunlar özel hayatlarını Hristiyanların gözlerinden uzak tutmak isteyen komşuların şikâyeti üzerine yapılmış olmalı” şeklinde yorumlamıştır (Busbecq, 2005, s. 105). Dernschwam ise “Türkler dışarıdan içerisi görülmesin diye evlerin pencerelerini kafesli yapıyorlar” şeklinde ifade etmiştir (Dernschwam, 1992, s. 62). Bu anlamda Dernschwam o dönem-

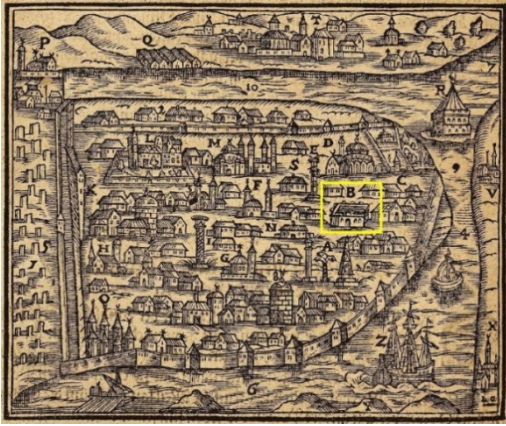
deki İstanbul evlerinin pencerelerinin kafesli yapıldığını, hanın pencerelerinin de aynı maksatla kapalı olduğunu söylemektedir. Seyyahların kimlikleri ve görevleri de yaptıkları yorumları hangi çerçeveden ele aldıklarını ister istemez etkilemektedir. Busbecq diplomat kimliğiyle ve hümanist bir gözle Osmanlı'yı Avrupa için çeşitli yönlerden analiz etmek ve rapor vermek amacıyla gözlemlerini aktarmıştır. Kendi imkânlarıyla seyahat eden ve Protestan bir tüccar olan Dernschwam ise Osmanlı toplumunu gözlemlerken daha kişisel analizler yapmayı tercih etmiştir (Uybadın, 2025, s. 76). Busbecq'de dikkat çeken diğer bir ifade ise avluda yeşillik, ağaç vb. bulunmayışıdır. Bu haklı bir şikâyetir, ancak Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nin arşivinde bulunan ve yukarıda bahsi geçen resimlerde (Şekil 5 ve 6) avluda birkaç ağaç tasviri görülmektedir. Bu bağlamda Busbecq'in kaldığı dönemde avlu ağaçsız olsa da ondan sonra ağaç dikildiği düşünülebilir.

Elçi David Ungnad ile 1573-1578 yıllarında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach (d.1546- ö.1612), hanı kervansaray (karupazarei) olarak ifade etmiştir. 6 Ağustos 1573'te bahçeler şehri olarak nitelendiği İstanbul'a ulaşan Gerlach, elçilik heyetinin hapis hayatı yaşadığı handa konaklamaya başlar. Ungnad'ın hana uzun bir yemek odası düzenlenmesi talimatı verdiğini belirtmektedir. Hanın gösterişli ahşap kaplama salonları yoktur, bunun yerine keşişlerin hücrelerine benzeyen duvarları taştan odalar bulunmaktadır. Bu duvarlarda soylu ve bilge kişilerin tasvirleriyle her biri birer sanat eseri olan portreler asılı değildir, aksine her tarafta akrepler, kertenkeleler, fareler ve türlü türlü böceklerin gezindiği çıplak odalardır. Diğer taraftan büyüklük ve genişlik itibarıyla han birçok asilzadenin sarayından daha gösterişlidir. Dışarıdan büyük muntazam kesme taşlardan, içeridense tuğladan yapılmıştır. Fakat bunlar sıvanmamış, duvar çinileriyle kaplanmamış veya boyanmamıştır. Dikdörtgen biçimindeki yüksek tavanlı binanın alt katında çepeçevre dizili, yaklaşık 100 atın barınabileceği bir ahır bulursa da atlar için yemlikler yoktur. Binanın üst katının iç tarafında, çevresini dolanan bir geçite açılan çok sayıda oda vardır. Her odanın biri sokağa, diğeryse içeriye açılan iki penceresi bulunmaktadır.

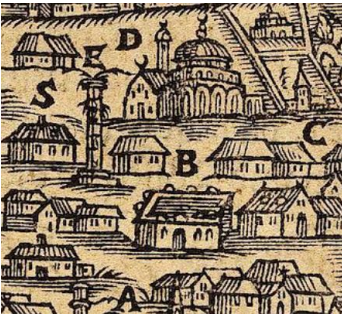
Odalarda bir ocak yeri ile üzerinde at kılıyla kıtık doldurulmuş şilte bulunan derme çatma bir yatak ile binanın dar, uzun ve taş döşeli avlusunda suyu iyi olmayan bir kuyu vardır. Alt katındaki caddeye bakan cephesinde, birçok zanaatkâra ait dükkân bulunur. Son olarak bina, yakında bulunan bir camiye bağlıdır (Gerlach, 2006, s. 76). Gerlach'tan hana bir yemek salonu ilave edildiğini öğrenmekteyiz. Mutfak hakkında betimlemede bulunmaz, ancak elçilik heyetine katılanların isim ve görevlerini zikrettiği listede mutfak görevlisinden bahsetmektedir. Aynı zamanda elçinin mutfak masrafları hakkında da bilgi vermektedir (Gerlach, 2006, s. 518 ve 730).

Ocak 1578'de bir sabah vakti saat 9.00'da Elçi Joachim von Sinzendorff ile elçilik papazı olarak İstanbul'a gelen Salomon Schweigger (d.1551- ö.1622), birçok seyyah gibi ikamet ettikleri yeri kervansaray (*carabansarai*) olarak tanıtarak detaylı izahatta bulunmuştur. Schweigger (1578-1581) yakınında Atik Ali Paşa Camii'nin bulunduğunu ve hanın bu camiye bağlı bir vakıf olduğunu belirtmektedir. Dörtgen biçimindeki bina bir saray kadar büyük ve geniştir. Dört tarafını çepeçevre saran, her birinde sokağa bakan bir pencere bulunan yan yana dizili birçok odası (hücre) vardır. Koridor tarafında da alçak boylu bir pencere veya aralık yer alır. Tavanları kubbe tarzında dörtgen biçimindeki odaların genişlikleri yaklaşık 12 ayaktır. Binanın dışı kesme taştan, içi ise duvar taşlarıyla örülüdür. Odanın duvarları sıvasız ve badanasızdır. Yüzeyi pürüzlü taşlar çok koyu renkte olduğundan, odalar kirliliği gibi görünür. Hatta Almanya'daki demircilerin ve çilingirlerin isten kararmış olan işlikleri bile buranın odalarından daha hoş görünmektedir. Her odasında bir ocak yeri olduğunu ancak odunun kıt olması sebebiyle herkesin ateş yakmasına izin verilmediğini ifade etmektedir. Geniş ve güzel, taşla döşeli avlunun ortasında suyu pek sağlıklı olmayan bir kuyu ve alt katta yaklaşık 400 atın muhafaza edilebildiği bir ahır bulunmaktadır. Ahırda Almanya'daki gibi yemlikler ve ahırların arasını ayıran tahta perdeler yoktur. Schweigger, Ungnad'ın kendi kesesinden harçayarak ikinci kattaki galerinin bir kısmını böldürüp 12 adım boyunda 8 adım eninde bir yemek salonu hâline getirmiş olduğunu, söz konusu salonun civa-

rındaki 30 odayı da sıvayıp boyatmış olduğunu aktarmaktadır (Schweigger, 2014, s. 65, 66 ve 67). Seyahatnamesinde kendi eliyle kâğıt üzerine yaptığı çizimlere (ahşap oyma gravürlere) yer vermiş, bir tanesinde İstanbul'un genel görünümünü tasvir etmiştir. Bu şematik gravürde şehrin belli başlı binaları işaretlenmiş ve bir liste hâlinde adları belirtilmiştir (Şekil 18). Gravürde D işaretli Ayasofya'nın altında, B işaretiyle Elçi Hanı gösterilmiştir (Şekil 19). Burayı "*Der teutschen Legale Behausung*" (Alman Temsilcisinin Konutu) olarak adlandıran Schweigger hanı, avluyu çeviren kubbeli odaları ve caddeye açılan kapısıyla göstermektedir.

Şekil 18. Salomon Schweigger'in İstanbul tasvirinde Alman Temsilcisinin Konutu (B) (Kaynak URL 5)

Şekil 19. Salomon Schweigger'in İstanbul tasvirinde Alman temsilcisinin konutu (B) (Şekil 18'den Detay)

Schweigger'in seyahatnamesinde konutun tek, detaylı ve kolay anlaşılır bir gravürü de bulunmaktadır (Schweigger, 2014, s. 52) (Şekil 20). Bu gravürde han "*Die Herberge des österreichischen Gesandten in İstanbul*" (İstanbul'da Avusturya Elçilerinin Konağı) olarak adlandırmıştır. Bu resme göre hanın cadde üzerindeki cephesinde birçok dükkân sıralanmıştır (E). Üst katın aşağısında bütün cephe boyunca bir saçak uzanmakta ve sıra dükkânları korumaktadır. Ortasında büyük bir avlu ve etrafında parmaklık olan bilezikli bir kuyu görülmektedir (D). Parmaklığın yanında da bir ağaç vardır. Han iki katlıdır, kesme taştandır. Avluya açılan kemerli 4 kapısı vardır. Bunların sadece biri cadde cephesine açılarak dışarıyla irtibatı sağlar. Alt kat sadece dar ve ince pencerelerle aydınlanmıştır. Bu katta mahzen ve ahır olduğu anlaşılmaktadır. Üst kat ise kurşun örtülü kubbelere sahip odacıklardan meydana gelmiştir. Kubbelerin yanında yükselen bacalardan, bu odaların her birinin bir ocağı ve her birinin dışarıya bakan birer pencereye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sonradan ilave edilen yemek salonu Şekil 20'de görülmektedir. Cadde girişinin (esas giriş) tam karşısına isabet eden cephesinin sol tarafında iki kemerinin arası camekânla kapatılarak burası bir mekân (salon-yemek odası) hâline getirilmiştir (A). Yine bu gravürde seyyahlara göre (Busbecq gibi) mutfağı olmayan hana sonradan mutfak ilave edildiği anlaşılmaktadır. (B) ile işaretli yerde 2 adet mutfak vardır, avluda müstakil bir bina hâlinde gösterilmektedir. Cadde cephesindeki kapıda bir yeniçeri durmaktadır (F).

lanmıştır (E). Üst katın aşağısında bütün cephe boyunca bir saçak uzanmakta ve sıra dükkânları korumaktadır. Ortasında büyük bir avlu ve etrafında parmaklık olan bilezikli bir kuyu görülmektedir (D). Parmaklığın yanında da bir ağaç vardır. Han iki katlıdır, kesme taştandır. Avluya açılan kemerli 4 kapısı vardır. Bunların sadece biri cadde cephesine açılarak dışarıyla irtibatı sağlar. Alt kat sadece dar ve ince pencerelerle aydınlanmıştır. Bu katta mahzen ve ahır olduğu anlaşılmaktadır. Üst kat ise kurşun örtülü kubbelere sahip odacıklardan meydana gelmiştir. Kubbelerin yanında yükselen bacalardan, bu odaların her birinin bir ocağı ve her birinin dışarıya bakan birer pencereye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sonradan ilave edilen yemek salonu Şekil 20'de görülmektedir. Cadde girişinin (esas giriş) tam karşısına isabet eden cephesinin sol tarafında iki kemerinin arası camekânla kapatılarak burası bir mekân (salon-yemek odası) hâline getirilmiştir (A). Yine bu gravürde seyyahlara göre (Busbecq gibi) mutfağı olmayan hana sonradan mutfak ilave edildiği anlaşılmaktadır. (B) ile işaretli yerde 2 adet mutfak vardır, avluda müstakil bir bina hâlinde gösterilmektedir. Cadde cephesindeki kapıda bir yeniçeri durmaktadır (F).

Şekil 20. İstanbul'da Avusturya elçilerinin konağı (Kaynak URL 4)

Rahat hareket özgürlükleri olmayan ve bu durumdan rahatsız olan seyyahlar yeniçerilerin nöbet tuttuğundan, elçi dahi olsa izin almadan veya onların denetiminde olmadan dışarı çıkmanın ya da içeri girmenin mümkün olmadığından sık sık bahsetmişlerdir. Şekil 20'de gösterilen caddeye bakan giriş kapısının önünde nöbet tutan yeniçeri figürü de seyyahların aktardıklarıyla uyuşmakta ve doğruluğunu desteklemektedir. Schweigger'in gravürü

seyyahların anlattıklarıyla örtüşmektedir (Şekil 20) ve İmparatorluğun ikametgâhı olan Elçi Hanı'nın mimari yapısını diğer tasvirlerle göre daha ayrıntılı aktarmasıyla bir belge olarak da değerlendirilebilir.

22 Haziran 1579'da İstanbul'a gelen ve 1 ay kalan seyyah Hans Jacob Breüning von Buchenbach (d.1552-ö.1616), handan Dernschwam, Gerlach ve Schweigiger gibi kervansaray olarak bahsetmiştir. Çemberlitaş Sütunu ve Atik Ali Paşa Camii yakınında bulunduğunu belirten Breüning (1579), kesme taştan inşa edilmiş dörtgen biçimindeki yapıyı bir manastıra benzetmektedir. Girişinde binayı korumakla görevli olan bir çavuş ve dört yeniçeri aralıksız nöbet tutmaktadır. Avlusunun ortasında bir kuyu, alt katında birkaç 100 atın barınabileceği bir ahır bulunmaktadır. Üst katındaysa boydan boya uzanan, bir yönü koridora açılan, tavanı kubbe biçiminde olup içinde bir ocak yeri bulunan irili ufaklı hücreler sıralanmaktadır (Breüning, 2020, s. 151).

Breüning bu handa ikamet etmemiştir, ancak tasvirleri burada zorunlu ikamet etmiş seyyahların tasvirlerinden farklı değildir. Bu durumu, yol arkadaşı Joan Carlier de Pinon ile her gün elçinin yanına serbestçe girebilmeleri, hatta sık sık sofrasına davet edilmeleriyle açıklamaktadır. Elçi, kentteki gezilerinde yardımcı olması için Breüning'in yanına yeniçerilerden birini ve bir tercümanı görevlendirmiştir. Elçinin desteğiyle İstanbul'un birçok önemli yerini görebildiklerini ve değerli bilgiler edindiklerini aktarmaktadır (Breüning, 2020, s. 152). Bu bağlamda bir ay kaldığı İstanbul'a dair önemli veriler içeren hacimli bir eseri nasıl bırakabildiği sorusunun cevabı da öğrenilmektedir.

1585-1588 yıllarında esir olarak İstanbul'da bulunan Brettenli Michael Heberer burada ikamet etmemesine rağmen kısa bir bilgiye yer vermiştir. Kadırgada kürek mahkûmuyken özgürlüğüne kavuşabilmek için İmparatorluğun yeni elçisi Dr. Betz ile handa görüşmeler yapmış, bu görüşmelerden bahsederken Alman Elçiliği olarak tanıttığı Elçi Hanı'nı da tasvir etmiştir. Heberer, mahkûmu olduğu gemiden birkaç saat izin alarak yanında gözetmenle birlikte şehirde gezebildiğinden izinli olduğu bir gün hana gitmiştir. Solunda beyaz dut ağaçları olan, sağında eski küçük evlerle küfeki taşından yapılmış

rık dökük, yıkılmaktan korumak için demir çemberlerle sarılarak tahta bir paravan içine alınmış bir sütunun karşısında bulunduğunu aktarmıştır. Önünde bir çavuşla birlikte birkaç yeniçerinin nöbet tuttuğu büyük bir giriş kapısı vardır. Onların haberi ve izni olmadan kimsenin girip çıkamayacağını belirten Heberer, elçinin bile izinsiz bir yere gidemeyeceğini özellikle vurgulamaktadır. Fransa, İngiltere ve Venedik elçileri kent surlarının dışında kalabiliyorken, Roma elçilerinin bu özgürlükten muaf olduklarını belirtmektedir. Han hakkında söylenecek çok şey olmadığını çünkü binanın kötü durumda olduğunu belirterek izlenimlerini sonlandırmaktadır (Heberer, 2003, s. 228 ve 311).

1587-1588 yılları arasında elçi Bartholomaeus Petz'in heyetiyle eczacı olarak İstanbul'a gelen Königsbergli Reinhold Lubenau da Alman Evi olarak adlandırdığı Elçi Hanı'ndan bahseder. Alman Evi'nin bir tepeye, şehrin en güzel yerine kurulu olduğunu, Tavuk Pazarı olan Forum Constantini'nin ortasındaki Columna Constantini'nin (Çemberlitaş) tam karşısında bulunduğunu aktarmaktadır (Lubenau, 2012, s. 168). Hanı büyük bir saraya benzetmektedir; dikdörtgen biçiminde olan binanın dış duvarları kesme taştan, iç duvarları ise tuğladandır. Bir cephesi önünden geçen caddeye baktığı için her gün saraya giden önemli kişilerin bu caddeden geçtikleri görülmektedir. Bu tarafın kapısının önünde, her iki tarafa doğru dükkânlar bulunmaktadır. Diğer iki cephesi ise dar sokaklara bakmaktadır. Çatısı tamamen kurşunla kaplıdır (Lubenau, 2012, s. 194 ve 236).

Lubenau elçinin yeni bir mutfak, yanına da fırın yaptırdığını, daha önce avluda biri elçi diğeri de *nuncius* (ulak/elçi) için iki mutfak bulunduğunu ancak bunlardan birinin artık tavuk kümesi diğerininse domuz ve geyikler için barınak olarak kullanıldığını belirtmektedir. Üst katta bütün binayı çepeçevre dolanan 41 oda bulunmaktadır. Odalar kubbeli olup içlerinde birer ocak yeri ve baca bulunmaktadır. Odalardan üçü elçiye tahsis edilmiş, biri bir Türk din adamının hizmetlilere Türkçe öğretmesi için ayrılmış, diğerleri tercümanlara (iki kişi), berbere, eczacıya, terziye, ressama, kuyumcuya, saatçiye ve rahibe tahsis edilmiştir. İki oda yemek odası olarak ayrılmış, üç oda armağanları getirmiş olan ulağa

(*nuncius*) verilmiş, iki oda ise resmî yazı işleri için kullanılmıştır. Elçi yemek odasının yanındaki odayı şapele çevirtmiş, ibadetlerini bu odada yapmışlardır. Geri kalan odalarda elçilik görevlilerinden ikişer, üçer, dörder kişi kalmaktadır. Bu odalardan biri de hizmetlilere yemek odası olarak tahsis edilmiştir (Lubenau, 2012, s. 237).

Lubenau odalarda kafeslerin içinde pek çok egzotik hayvan ve kuş beslendiğini, bunların handa kapalı yaşayan elçilik heyetine eğlence olduğunu belirtmektedir. Odaların duvarları simsiyahtır, ancak elçi, odasını kumaşla kaplatmış ve boyatmıştır. Her odada kasapların etlerini teşhir ettikleri tezgâha benzeyen bir yatak, üzerinde kılla doldurulmuş şilteler, şiltelerin üzerindeyse pamuklu kumaştan bir çarşaf vardır. Odun çok pahalı olduğundan odalardaki ocaklarda ateş yakılmasına izin verilmediğini, sadece elçinin odasında, yemek odasında, din görevlisinin odasında ve yemek servisi yapılan odada ateş yakıldığını söylemektedir (Lubenau, 2012, s. 238 ve 245).

Lubenau hanı detaylı tasvir etmektedir. Diğerlerine nazaran bu tasvirde dikkat çeken husus, isim isim handaki odaların kimlere tahsis edildiğini zikretmesidir. Ayrıca seyyahlar oda sayısını farklı vermişlerdir; Lubenau 41 odadan bahsederken, Dernschwam 42 oda olduğunu söylemektedir. Öte yandan odaların en ve boyuyla ilgili bilgiler de çelişmektedir; Dernschwam odaların 16 ayak en ve boyda olduğunu belirtirken, Schweigger dörtgen biçiminde olan odaların genişliğini 12 ayak vermektedir. Ortak ve kesin olarak ifade edilen husus ise odaların konfordan uzak olduğudur, sadece elçinin odası daha iyi dekore edilmiştir. Ortak kanı olan diğer bir konu, odunun çok pahalı olmasıdır; odalarda ocak bulunmasına rağmen pahalılıktan dolayı yakılmasına izin verilmediği zikredilir. Dernschwam (1553-1555) zamanında mutfak bulunmazken, Lubenau'nın (1587-1588) tasvirinde elçi tarafından yeni bir mutfak ve fırın yapıldığını, eski iki mutfak da hayvanlar için barınak olarak kullanıldığını öğrenmekteyiz. Lubenau arka cephedeki odalardan deniz görüldüğünü, buradan gemileri, kadirgaları, hatta sürüler hâlinde yüzen yunusları seyretmenin mümkün olduğunu belirtmektedir (Lubenau, 2012,

s. 238). Lubenau'nın aktardıkları Busbecq'in izlenimlerini akla getirmektedir ki bu derece benzerlik, Lubenau'nın Busbecq'in mektuplarından haberdar olup bazı anlatımlarından etkilendiğini düşündürmektedir.

1591'de İmparator II. Rudolf tarafından İstanbul'a gönderilen elçi Friedrich von Kreckwitz'in elçilik heyetinde görevli olarak gelen Bohemyalı Baron Wenceslas Wratistlaw von Mitrowitz (d.1576-ö.1635) dört köşe, kırmızı tuğladan yapılmış, çatısı kurşunla kaplı, büyük bir yapı olarak bahsetmektedir. Büyükçe bir kapıdan içeri girince temiz ve geniş bir meydana varılmaktadır. Bu meydanın her yönünde birer kapı bulunmakta, üst kata taş bir merdivenle çıkılmaktadır. Taş galeriyle çevrili üst katta çepeçevre, oldukça konforlu ve içlerinde İtalyan sobaları bulunan odalar bulunmaktadır. Elçi caddeye bakan odalardan birini seçmiş, diğer odalara rütbelerine göre hanın diğer sakinleri üçer, dörder kişi olarak yerleştirilmiştir. Alt katta mutfak, şarap mahzenleri ve 200 atı barındırabilecek kapasitede bir ahır bulunmaktadır. Han İstanbul'un en büyük sokaklarına yakındır, saraya gidenlerin önünden geçtiği, dört bir yanı gören iyi bir yere konumlandırılmıştır (Wratistlaw, 1981, s. 44).

Hermann Czernin'in heyetinde elçi sekreteri olarak 1616'da İstanbul'a gelen Adam Werner, dörtgen biçiminde büyük bir yapı olduğunu, yine dörtgen biçimindeki geniş avlusunun ortasında İstanbul'da başka hiçbir yerde görülmeyen, kaplarla su çıkartılabilen bir kuyu bulunduğunu belirtmektedir. Alt katta avlunun etrafında ahırlar, üstü kubbeli hücre gibi odacıklar ve mutfak bulunmaktadır. Üst kattaysa binayı çepeçevre dolaşan geniş bir revakla ona bitişik, sokağa bakan küçük odalar (hücreler) dizilidir. Odaların içinde birer ocak yer alır, bu odalar demir parmaklıklarla güvenli bir şekilde korunmaktadır. Odaların içinde yatak ya da başka bir eşya bulunmazken, böceklerin de eksik olmadığını belirtmektedir. Güneye bakan odalarının çok hoş bir manzarası vardır. Kuzey cephesinde kentin en önemli caddelerinden birine açılan binanın giriş kapısı konumlanır. Saray hana çeyrek saat mesafededir, saraya giden ya da saraydan gelen tüm beyler, paşalar, vezirler hatta sultan bu caddeden geçmektedir (Werner, 2011, s. 57). Wratistlaw ve Werner'in

tasvirleri önceki seyyahların tekrarı niteliğindedir, yeni bir bilgiye rastlanmaz. Benzer tasvirler, aynı deneyimi yaşamış olmaktan ileri gelebileceği gibi, aynı metni tekrar etmekten de kaynaklanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, Elçi Hanı'nın XVI. ve XVII. yüzyıllardaki diplomatik işlevi, Osmanlı Devleti'nin bilhassa Habsburg temsilcilerine yönelik uyguladığı bir denetim ve gözetim stratejisinin mekânsal yansımasıdır. Bu yapı, tarihî yarımada'nın en merkezi aksı olan Divanyolu üzerinde konumlanmış olsa da elçilerin hareket serbestliği açısından Beyoğlu'ndaki diğer Avrupalı diplomatik yerleşimlerden belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. XV. yüzyılın ortalarından itibaren Venedik, XVI. yüzyılda ise Fransa ve İngiltere temsilcileri Galata surlarının dışındaki daha serbest hareket imkânı sunan Pera Bağları'na (vigne di Pera: Beyoğlu) yerleşmişlerdi. Bu bölgedeki elçiler, kentsel hayatla daha organik bağlar kurma imkânı bulmuşlardır (Bulunur, 2014; Özulu, 2011). Beyoğlu'ndaki elçilikler, Galata surları dışında olmaları sebebiyle elçilere Galata kapıları gece kapandıktan sonra dahi bölgede serbestçe gezinebilme imkânı sunmaktaydı (Teply, 1969; Bulunur, 2014). Özellikle Venedik ve Fransız konutları örneğinde görüldüğü üzere, birbirlerine fiziki yakınlıkları ve bazen gizli kapı bağlantıları sayesinde canlı bir sosyal etkileşim ve diplomatik iş birliği zemini sağlamaktaydı (Gürkan, 2015). Buna karşılık Elçi Hanı, pencerelerindeki demir parmaklıklar ve sıkı tecrit koşulları nedeniyle Busbecq ve Heberer gibi seyyahlar tarafından doğrudan bir hapishaneye benzetilmiştir. Habsburg elçilerinin özellikle Suriçi'nde, kapısında sürekli yeniçerilerin nöbet tuttuğu Elçi Hanı'nda tutulmaları, Osmanlı Sultanı ile Habsburg Kayzeri arasındaki sürekli olan rekabet, savaş durumu ve diplomatik tecrit ihtiyacının bilinçli bir sonucu olduğu söylenebilir (Gürkan, 2015; Ercan, 2023).

Elçi Hanı'nı mekân bağlamında anlamak, parçaları kaybolmuş bir yapbozu yeniden bir araya getirmeye benzetmektedir; Habsburg seyyahlarının anlatımları ise bu yapbozun günümüze ulaşan en ayrıntılı ve belirleyici kayıtları niteliğindedir. Bu bağ-

lamda anlatımlar, yapının sabit ve değişmez bir mimari şemada kalmadığını, yaşayan ve dönüşen bir diplomatik mekân olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Lubenau, elçinin yeni bir mutfak ve fırın yaptırdığını, eski mutfakların hayvan barınakları olarak işlevlendirildiğini belirtmektedir. Aktif olarak Elçi Hanı olduğu süre boyunca yangınlar, geçici tahsisler ve diplomatik ihtiyaçlara bağlı olarak mekânsal dönüşümler geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 1587, 1652 ve 1660 yıllarındaki büyük yangınlar ve 1766 depremi büyük yıkımlara neden olmuş, bu tahribatlar sonucunda yapı XIX. yüzyıl başlarında Elçi Hanı kimliğini yitirerek Tatar Hanı olarak işlevlendirilmiş ve nihayet 1880-1883 yılları arasında kalıntıları tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Elçi Hanı, fiziksel varlığı tamamen ortadan kalkmış bir yapı olmasına rağmen, İstanbul'un kent tarihinde Osmanlı diplomasisinin mekânsal örgütlenmeye etkisini anlamak açısından özgün bir örnek sunmaktadır. Yapı içindeki şapel, eczane, ahır ve mutfak gibi birimlerle kendi kendine yeten, aynı zamanda elçilik heyetini kent halkından ve diğer diplomatik çevrelerden tamamen tecrit eden bir diplomatik ada olarak kurgulanmıştır. Elçi Hanı'nın zamanında temsil ettiği bu denetim odaklı mekânsal kurgu, Beyoğlu'ndaki serbest yerleşim modellerine taban tabana zıt bir model sunması bakımından İstanbul'un diplomasi tarihinde eşsiz bir yere sahiptir.

Extended Abstract

A Lost Diplomatic Facility in Istanbul: The Elçi Han

The Elçi Hanı (Ambassador Inn) was a critical diplomatic facility located in the Çemberlitaş district of Istanbul, specifically on the historical Divanyolu (currently Yenicheriler Avenue). During the 16th and 17th centuries, the Ottoman Empire's peak period of power, this structure was designated for the accommodation of the ambassadors and delegations of the Holy Roman Empire (Habsburg Dynasty). Despite its central location on the city's ceremonial axis, the building has not survived to the present day. It stood on the ruins of the 4th-century Forum Constantini, a site of immense historical continuity from the Byzantine to the Ottoman eras. This study examines the architectural features, social life, and diplomatic functions of the Elçi Hanı through the accounts of ten Habsburg travelers who either resided in or visited the inn.

The primary methodology of this research involves a qualitative analysis of German-language travelogues written by Habsburg citizens. The accounts of ten specific travelers—including Benedict Curipeschitz, Hans Dernschwam, Ogier Ghiselin von Busbecq, Stephan Gerlach, Salomon Schweigger, Hans Jacob Breüning, Michael Heberer, Reinhold Lubenau, Wenceslav Wratislaw, and Adam Werner—form the core of the investigation. These textual narratives are cross-referenced with 16th-century engravings (such as those by Melchior Lorichs and those found in the Codex Vindobonensis), historical maps (Stolpe, Scheda, Ayverdi), and archaeological findings from the 1960s to reconstruct the building's layout and historical trajectory.

The research indicates that the site of the Elçi Hanı underwent several transformations. Before the Ottoman structure, a Byzantine church or monastery (possibly St. Ioannes) existed on the site, which was later demolished to its foundations. During the early 16th century, a residence for Atik Ali Pasha was built here, which was later re-functioned as a caravanserai and assigned to the Habsburg delegations.

Architecturally, the Elçi Hanı was a classic Ottoman square-plan structure with a large central courtyard containing a well. Hans Dernschwam provides the most meticulous measurements, describing a courtyard of fifty paces per side and a ground floor with vaulted stables capable of housing scores of horses. The upper floor consisted of approximately 42 small, vaulted cells, each equipped with a fireplace. However, these rooms were often described as "prison-like" by ambassadors like Busbecq due to the heavy surveillance by Janissaries and the iron-barred windows that restricted both views and fresh air.

The travelers' accounts also reveal the spatial evolution of the inn. While Dernschwam noted a lack of a kitchen in the 1550s, later travelers like Gerlach and Lubenau described additions such as a dedicated dining hall and new kitchens commissioned by the ambassadors themselves. Lubenau's records are particularly detailed, listing the specific assignment of rooms to various personnel, including interpreters, barbers, pharmacists, and even a room converted into a chapel for religious services.

The decline of the Elçi Hanı was marked by a series of natural disasters and socio-political shifts. Major fires in 1587, 1652, and 1660 repeatedly damaged the structure, while the 1766 earthquake further weakened its foundations. By the 19th century, the inn lost its primary diplomatic function as ambassadors moved to more liberated residential areas in Pera (Galata/Beyoğlu). It was subsequently used as a "Tatar Hanı" for postal couriers and eventually fell into a ruinous state. In the early 1880s, the remains were entirely cleared to make way for the Matbaa-i Osmaniye (Osmaniye Printing House). Today, the site is occupied by the Darüşşafaka Çemberlitaş Osmanbey complex.

The Elçi Hanı serves as a unique example of the spatial organization of Ottoman diplomacy. Unlike the diplomatic residences in Pera, which allowed for organic integration and social interaction, the Elçi Hanı was designed as a "diplomatic island" intended to isolate and monitor Habsburg representatives. This controlled spatial arrangement reflects the intense rivalry and the strategic necessity of surveil-

lance between the Ottoman Sultan and the Habsburg Kaiser. The detailed records left by Habsburg travelers remain the most significant historical evidence of this lost architectural heritage, providing insights into its role as a living, transforming diplomatic space that stood at the heart of 16th and 17th-century Istanbul.

Declarations

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Conflicts of Interest: No potential conflict of interest was reported by the authors.

Ethical Approval: The authors declare that this study does not require ethics committee approval as it is based on the analysis of historical documents and archival materials, and does not involve human or animal subjects..

Ethics Statement: The authors declare that scientific and ethical principles were followed throughout the preparation of this study, and that all sources used are duly cited in the reference list.

Author Contributions: Elif Kaya Ateş: Conceptualization, Methodology, Data Curation, Formal Analysis, Writing - Original Draft. Nazende Yılmaz: Supervision, Validation, Writing - Review & Editing.

AI Disclosure: No artificial intelligence (AI)-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

References

- Altun, M. (2020). 157 Yıllık bir eğitim geleneği Darüşşafaka tarihine bir yolculuk. Darüşşafaka Cemiyeti.
- Ayverdi, E.H. (1958). 19. Asırda İstanbul haritası. İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yay.

- Breüning, H. J. (2020). *Breüning seyahatnamesi: Doğu ülkelerine yolculuk İstanbul 1579*. (S.T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 1612 yılında yayımlanmıştır).
- Bulunur, K. İ. (2014). *Osmanlı Galatası (1453 - 1600) / Ottoman Galata (1453 - 1600)*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Cantay, G. (1988). Kervansaraylar. İçinde S. Bayram (Ed.), *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1* (ss. 369-392). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Cezar, M. (1963). *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii afetler*. Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Curipeschitz, B. (1910). *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnaien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, Aus einer gleichzeitigen Handschrift neuherausgegeben von Eleonore Graefin Lamberg-Schwarzenberg, Innsbruck.
- Curipeschitz, B. (1977). 1530 yılında, Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Nickas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü (Ö. Nutku, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal eser 1531 yılında yayımlanmıştır).
- Curtis, C.G. (1891). Broken bits of Byzantium. Part II, Within the city. The land walls / by C. G. Curtis, Chaplain of Christ Ch. Crimean Memorial Church; lithographed with some additions by Mary A. Walker.
- De Busbecq, O. G. (2005). *Türk mektupları: Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)* (D. Türkömer, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1581 yılında yayımlanmıştır).
- Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü* (Y. Önen, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Orijinal eser 1923 yılında yayımlanmıştır).
- Ercan, H. O. (2023, Mayıs 23-24). Nemçelü Elçilerin Galata/Pera'daki İkametlerine Dair (Tam Metin). IX. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu içinde (ss. 351-364). İstanbul, Türkiye.

- Eskin, Ş. (1942). *Türk Posta Tarihi*. Ulusal Matbaa Yayınevi.
- Eyice, S. (1970). Elçi hanı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (24), 93-130.
- Eyice, S. (2019). *Elçi Hanı*. TDV, İslam Ansiklopedisi 11. Cilt, 15-18.
- Gerlach, S. (2006). *Türkiye günlüğü 1573-1576 ve 1577-1578* (Cilt 1-2, T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 1674 yılında yayımlanmıştır).
- Gürkan, E. S. (2015). Bir diplomasi merkezi olarak Yeni Çağ İstanbul'u. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. <https://istanbul-tarihi.ist/60-bir-diplomasi-merkezi-olarak-yeni-cag-istanbulu>
- Hammer, F. V. J. (1822). *Constantinopolis und der Bosphoros*. Erster Band, I. Pesth, Hartleben's Verlag, I.
- Hammer, F. V. J. (1836). *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pesth, C. A. Hartleben.
- Heberer, M. (2003). *Osmanlıda bir köle: Brettenli Michael Heberer'in anıları 1585-1588* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 1610 yılında yayımlanmıştır).
- Kaya Ateş, E. (2024). *16 ve 17. yüzyıl Almanca seyahatnamelerde tasvirlenen Osmanlı payitahtının mimari kimliği*. (Doktora tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Kuran, N. (2023). *Osman Bey ve ailesi: Bir semte adını veren Osmanlı aydını büyükdem matbaacı hattat başmabeyinci*. Türkiye İş Bankası.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau seyahatnamesi: Osmanlı ülkesinde 1587-1589* (Cilt 1-2, T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 1912-1915 yıllarında yayımlanmıştır).
- Mordtmann, J. H. (1913). *Constantinople encyl*. De l'İslam.
- Naima, M. G. (1866). *Naima Tarihi*. IV ve VI. Matbaa-i Âmire.
- Neweklowsky, G. (1997). *Itinerarium: oder Wegraysz Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türkischen Keiser Soleyman. Anno 1530*. Klagengurt. Wieser Verlag.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özulu, T. (2011). *Venedik Sarayı ve yakın çevresi: Tomtom Kaptan Sokağı ve Postacılar Sokağı yapıları*. (Yüksek Lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Schneider, A. M. (1941). *Braende in Konstantinopel*. "Byzantinische Zeitschrift" XLI, Einundvierzigster Band, Verlag und Druk von B.G. Teubner in Leipzig und Berlin, 382-403.
- Schweigger, S. (2014). *Sultanlar kentine yolculuk (1578-1581)* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 1608 yılında yayımlanmıştır).
- Spry, W. J. J. (1895). *Life on the Bosphorus doings in the city of the sultan Turkey past and present*. London.
- Uybadın, A. (2025). 16. yüzyıl seyahat yazınında Osmanlı'yı görmek: Dernschwam ve Busbecq'in karşılaştırmalı etnografisi. *Kadim*, (9), 71-96. <https://doi.org/10.54462/kadim.1641863>
- Walsh, R. (1838). *A residence et Constantinople during a period including the commencement, progress and termination of the Greek and Turkish revolutions*. London.
- Werner, A. (2011). *Crailsheimli Adam Werner: Padişahın huzurunda elçilik günlüğü 1616-1618* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eser 1622 yılında yayımlanmıştır).
- Whaley, J. (2012). *Germany and the Holy Roman Empire volume I: Maximilian I to the peace of Westphalia 1493-1648*. Oxford University Press.
- Wilson, P. H. (2016). *Heart of Europe: A history of the Holy Roman Empire*. Harvard University Press.
- Müller-Wiener, W. (2001). *17. yüzyıl başlarına kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*. (Ü. Sayın, Çev.), Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eser 1977 yılında yayımlanmıştır).
- Wratislaw, W. (1981). *Baron Wenceslaw Wratislaw'ın anıları: 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan çizgiler* (M. S. Dilmen, Çev.). Karacan Yayınları. (Orijinal eser 1597 yılında yayımlanmıştır).
- Teply, K. (1969). Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a yolladığı elçi heyetleri ve bunların kültür tarihi bakımından önemli tarafları (B. S. Baykal, Çev.). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(12-13), 247-263. (Orijinal eser 1967 yılında yayımlanmıştır).
- URL 1: <https://viewer.onb.ac.at/10B7BF48/> , (son erişim 14.03.2026)
- URL 2: <https://viewer.onb.ac.at/131C9EE9/> , (son erişim: 14.03.2026)

- URL 3: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53060-3599#> (son erişim 14.03.2026)
- URL 4: <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/-detail/RUMSEY~8~1~325826~90094723#> (son erişim 14.03.2026)
- URL 5: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/sch-weigger1608/0001/thumbs> (son erişim: 14.03.2026)